

**ITAUKEI
LAND TRUST BOARD**

SAUSAUVOU

A i Takitaki mai na Matabose ni Qele Maroroi

Vol. 2 2024

Leve Ni Vola

Tabana:

3. *Me da lako vata ena ilakolako ni veisau oqo
Minisita ni Veika Vaka-iTaukei, Hon. Ifereimi Vasu*
4. *Me Vakalesui Tale na Matabose kina Yavu
ka a Tauyavutaki Taumada Kina
- Mr Solomon Nata, Vunilewa*
5. *Tokona na Tui Cakau na iTuvatuva ni Matabose*
6. *Tubu Cake na Levu ni Qele Vakaitaukei*
7. *Toso tiko na veivakararamataki vei ira na iTaukei*
8. *Me Kakua ni Dua na Gauna e Taqusi Tani Mai*
10. *Cakacaka Vata na Matabose ni Qele
Maroro kei na Lotu Wesele e Viti*
11. *Tekivu Vakatabu iLavo ki Vanua Tani
na Matabose ni Qele Maroro*
12. *Sauma na Fiji Hardwood e \$879,000 ki na Matabose*
13. *Taleitaki na Vuli vei ira na iTaukei ni
Qele Mai na Yasayasa Vaka-Ra*
14. *Liutaka na Turaga ni Mataqali o Devo na Toso*
15. *Ciqomi na nodra Veitokoni na Turaga na Qaranivalu*
16. *Na Noda Dodonu nai Taukei ni Qele*
17. *Wasewase Vou ni kena Vidai na iLavo ni Lisi*
18. *Dola Ni Akaude Ni Tamata Yadua Ena Baqe
Dolavi Ni Akaude ni Baqe kei na Veidinadinati
ni Taukei ni Qele (Deed of Trust)*
19. *Lavo ni Lisi na Lalai se na Minors Funds*
20. *Veivale ni Volavola ni Tabacakacaka ni Qele*

Me da Lako Vata ena i Lakolako ni Veisau Oqo

Oqo e dua na ilakolako e gadrevi me da mai lako vata kina ka da duavata ena sasaga ni veivakatoroicaketaki vei keda ni kua kei na veisiga ni mataka.

Ena loma ni 80 vakacaca na yabaki sa oti e laurai ni sega sara ga na ka eda rawata mai na 90 vakacaca na pasede ni qele e Viti eda taukena.

Ni vakatautauvatataki oqo kei ira na Maori, e laurai na kena veibasai.

O ira na Maori era taukena e rauta ni lima ga na pasede ni qele mai Niu Siladi, ia era taukena e dua na iwase levu ni iyau ena loma ni veikoroilevu mai kea wili kina na veivalevale lelevu, rara ni qito, koronivuli, valenibula ka seg ani wili kina na nodra vakau na nodra gone ki na veikoronivuli lelevu me ra laki vulica mai kina eso na iwalewale ni veiqaravi me na tosoya cake na ivakatagedegede ni nodra rawa-ka va-kawa-tamata.

Vei keda e Viti oqo e dua na vuli levu vei keda baleta e na sega ni rawa ni da na dabe tiko ga ena vakasavuliga kei na vakawelewele me qai tatadrataka tiko na veisau.

Na veisau me na tekivu mai na na vakasama, me da tuvatuva-ka, oti oya me da qai cakacakataka yani na ituvatuva oya me rawa ni da toso yani kina ki liu. Ena sega beka nida na raica kina e dua na ka ena imatai se na ikarua ni yabaki; na ka eda sa kila rawa oya ena ilakolako balavu ni noda kawa-tamata; era na vutuniyau ka kalougata kina na luveda kei ira na makubuda era muri keda tiko mai.

Na sasaga oqo era sa liutaka sara tiko ga na veitabana eso era vakarurugi ena Tabacakacaka iTaukei ka wili kina na Minisitiri ni Veika Vaka-iTaukei, Matabose ni Qele Maroroi ni iTaukei, Matabose ni Veika Vaka-iTaukei, Matabose ni iLavo ni iTaukei, na koronivuli ni vuli tara mai Nadave kei na kabani ni iTaukei na Fijian Holdings Ltd.

Sa kerei ga na noda veitokoni me da tu vata ka lako vata ena sasaga oqo.

Vinaka saka vakalevu.

Hon. Ifereimi Vasu

Minisita ni Veika Vaka-iTaukei & Jeameni ni Matabose ni Qele Maroroi ni Taukei

Me Vakalesui Tale na Matabose kina Yavu ka a Tauyavutaki Taumada Kina

Ni sa bula vinaka nai Taukei ni qele!!

Au marautaka ka ciqoma ena yalo e vakarokoroko na veikacivi ni Kalou meu mai taura na itutu ni Aveiliutaki vaka Vunilewa ena loma ni Matabose ni Qele Maroroi ni iTaukei ka me mai tomani na cakacaka vaka dauniveiqaravi. Au vakabauta ni se tiko na nonai tuvatuva na Kalou vei au meu mai qarava ena vukudra na Turaga Bale kei kemuni nai taukei ni qele ena noda vanua.

Ena loma walega ni vica na vula au mai tiko kina oqo, au rawa ni tukuna ni sa levu sara na ka e sa cakava rawa na Matabose ni Qele Maroroi se na iTaukei Land Trust Board (TLTB) me vakavinakataka kina na veiwekani kei na veimaliwai ni Matabose kei ira na noda Turaga Bale ka vakakina vei kemuni nai taukei ni qele.

Na vakanananu levu ka sa vakanamata kina na Matabose, oya me vaqacacotaki nai sema vei ira na Turaga Bale kei ira na taukei ni qele. Oqo na yavu e mai basika kina e vica nai tuvatuva lelevu ni Matabose ka sa rawa ni vakadinadinataki tiko ena veiqaravi ni Matabose me vaka oqo:

1. *Me sa dau laki vakayacori na bose - ka ni Matabose ena veikoro vakaitaukei se ena veitaoni lalai ka ra dau mai dolava na bose na veituraga bale ni vanua e vakayacori kina na bose.*
2. *Vakamatautaki na tiko ena bose ni yasana ka me dau buturara talega ni veivakararamataki vei ira na turaga kei na marama era lewe ni bose.*
3. *Tauyavutaki e dua na tobu ni lavo (Sinking Fund) me veivuke vei ira nai taukei ni qele ena nodra volia lesu eso nai yau se lisi ena gauna e cava kina.*
4. *Talevi o ira na veituraga se veimarama bale ni veiyasana me ra vakararamataki ena vuku ni veika e sa vakanamata tiko kina na Matabose. Na kenai sevu e a laki sikovi kina na noda Peresitedi. A sa vakayacori talega na veivakararamataki oqo vua na Marama bale na Roko Tui Dreketi, Turaga na Vunivalu ka vaka kina na Turaga na Tui Cakau.*
5. *Vakavinakataki eso nai walewale ni nodra qaravi na vakaillesilesi ena loma ni Matabose.*

E levu sara na veisau e sa vakayacori ka toqai wale koto ga oqo e vica. Na kenai kuri e rawa ni ko ni na qai wilika ka sarava vata kei na kenai taba ena loma ni drauniveva se ilavelave ni itukutuku oqo ka kilai na Sausavou. Oqori o ira na noda mataka – na noda i Sausavou ia eda na tekivutaka yani ni kua.

Oqo e dua na raivotu vou - oya me cakacaka vata na Matabose ni Qele Maroroi, kei ira na noda veituraga bale, ka vaka talega kina o ira nai taukei ni qele. E tiko na vakanuini ni isema oqo ena vakavurea e vuqa na ka vinaka ka kauta tani talega na bula dravudravua vei keda nai Taukei.

Ia, ena rawa walega oqo ena nomuni veitokoni. Sa tiko kina na vakanuini ni Matabose ni na dua na yabaki vinaka vei keda na yabaki 2024 - eda na tubu, eda na vuavuai, eda na rawa-ka kina na kawa iTaukei.

Me da kalougata vata tiko.

Mr Solomone Nata
Vunilewa

Tokona na Tui Cakau na iTuvatuva ni Matabose

Au marautaka sara vakalevu na veika dou sa tuvatuva-ka tiko kina na veiliutaki ena loma ni Matabose vakabibi ena kena sagai me vueti cake na nodra bula na itaukei ni qele ena vuku ni vakaduri bisinisi kei na vakatubuilavo: Tui Cakau - Ratu Naiqama Lalabalavu

Emarautaka sara vakalevu na Turaga na Tui Cakau ka Sivika tale ga ni Bose Lawa o Ratu Naiqama Lalabalavu na kena nanumi me mai qaravi mada e dua na veivakararamataki vua ka solia tale ga na nona ivakasala ena vuku ni veiqaravi ni Matabose ni Qele Maroroi.

E a soli tukutuku kina na Vunilewa o Solomone Nata ena vuku ni ni wasewase vou ni lisi ka ra sa votai kina na Turaga iTaukei, Turaga ni Yavusa, kei na Turaga ni Mataqali; nodra ilavo na gone (minors funds), na iTaukei Wealth Fund kei na iTaukei Development Fund Facility (TDFF).

“Au marautaka sara vakalevu na veika dou sa tuvatuva-ka tiko kina na veiliutaki ena loma ni Matabose vakabibi ena kena sagai me vueti cake na nodra bula na itaukei ni qele ena vuku ni vakaduri bisinisi kei na vakatubuilavo. Sa levu sara na veitalanoa ena kena sagai me valuti na bula dravudravua ia na veika au sa mai rogoca oqo au kila ni sa ra tiko oqo na kena veiliutaki kei ira na kena dauniveiqaravi me ra na kauti keda yani ki na gauna sautu ni kawa iTaukei.

E luvuci na lomana na Turaga oqo ni sa oti e rauta ni 30 na yabaki qai sikova tale mai kina na Matabose mai na gauna a cakacaka voli kina ena TLTB me yacova mai oqo.

Ciqoma tiko o Ratu Naiqama na kedra iqalovi ena nodra siko mai ena TLTB

Na nodra gole mai na Turaga na Tui Cakau e sa mai vakacavari kina e dua na ituvatuva oya me ratou na sikovi se talevi tale mada na iliului ni Matanitu Vanua e tolu ena vanua o Kubuna (Na Gone Turaga Bale na Vunivalu, Tui Kaba Ratu, Apenisa Cakobau), Burebasaga (Na Gone Marama Bale na Roko Tui Dreketi, Ro Teimumu Kepa) kei na matanitu qaqa na Tovata (Na Gone Turaga Bale na Tui Cakau, Ratu Naiqama Lalabalavu).

E vakaraiataka sara tale ga o Ratu Naiqama ni kena isau ena gauna a cakacaka voli kina ena loma na Matabose era a sau levu mada ga na draiva mai vua.

“Ia oqo na nodra kaci na Turaga Bale kei Viti, ka lewa na Bose Levu Vakaturaga meu mai cakacaka eke. Au a vakarautaki yani eke meu laki veiqaravi ena vanua eso au sa veiqaravi kina wili kina na noqu laki Minisita ni Qele ka vaka kina ena noqu mai taura tu oqo na itutu vaka Sivika ni Bose Lawa - au marau niu sa bau vakarautaki sara ga vakavinaka meu dauveiqaravi ia oya na veika e cakava vei au na Matabose ni Qele Maroroi.

Era a bau sikovi tale ga na Turaga na Tui Macuata, na Turaga na Peresitedi o Ratu Wiliame Katonivere ka ra sa solia tale ga mai kina na nodra veivakalougatataki kei na vakanuinui ni ra na qaravi sara vakavinaka na itaukei ni qele. ■

Tubu Cake na Levu ni Qele Vakaitaukei ena Ono na Drau Vakacaca na Eketea

Na levu ni qele vakaitaukei e namaki me sa tubu cake tale ena ono na drau vakacaca na eketea (6660 Hectares) ni oti na kena mai vakalutumi na qele ka a dau taukena taumada tu na matanitu se na Schedule A lands, ka sa mai veisautaki vakakina na kena taukeni ka vakadinadinataki ena Registrar of iTaukei Land.

E vakaraitaka na Minisita ni veika vakaitaukei o Ifereimi Vasu ni qele oqo esa vakalutumi kina veiyavusa, mataqali se tokatoka ka vakaroti ena ruku ni lawa wase e 19 ena iTaukei Land Trust Act 1940.

Enai tekivu ni yabaki sa oti, 2023, e rauta ni 101 na levu ni kisi kece e vakatututaki yani kivei iratou na Veitarogi Vanua se na iTaukei Lands Commission. Ia me yacova mai na mua ni yabaki sa oti, e ratou sa qarava rawa e 75 vei ira na kisi oqo.

E kuria o Vasu, “e kenai balebale oqo ni so na qele ka sa vakalutumi oqo e na kauta lesu mai e rauta ni dua na drau vakacaca na udolu (\$100,915) nai lavo ni lisi vei ira eso nai kumukumu ka sa vakalutumi oqo vei ira na qele”. ■

Veisiko kei na veivakararamataki ni Matabose ni Qele Maroro ena vanua vakaturaga o Nabukebuke

Marau O Nabukebuke Ena Veisiko Ni Matabose

Na imatai ni nodra bose na Manidia (Senior Management Meeting) ena yabaki oqo e a vakayacori ena vanua o Nabukebuke ena koro vakaturaga o Veivatuloa ena i ka 9 ni Veверueri 2024.

E kaya na kena iLiuliu Vakavanua ka taura tiko na veiliutaki ena vanua o Nabukebuke ena gauna oqo o Iosefo Batinisavu ni sa “Vakavinavinakataki na kena digitaki na vanua o Nabukebuke me mai qaravi kina na bose vakavula ni veiliutaki ka keimami marau na lewe ni koro ka vakanuini tu ni na dua na bose vinaka ena mai vakayacori ena neitou dela ni soso”. Sa dua na ka na nodra marau na lewenivanua vakauasivi ena itakitaki ni veisau ni Matabose ka dola kina na veitalanoa kei ira na lewenivanua ni oti bose.

E a mai talaucaki kina na kena sa sagai me ra sikovi tale mada

na noda vei Turaga kei ira na noda Marama me vakavinakataki ka semati tale na veiwekani ni vanua o Nabukebuke kei na Matabose.

E kaya na Turaga ni Koro, Mr Tuiverata Vunitabua “Keimami vakavinavinakataki na veicavuikalawa sa vakanamata ka sa veiqaravi tiko kina na Matabose. Ena dua na gauna keimami sa nanuma ni sa cawadru vakadua vei keimami na veika keimami dau vakamareqeta, keimami sa nui dei ni na kau laivi na yalo ni nuiqawaqawa ena ivakamacala mai vua na Vunilewa Vakatawa o Mr Solomon Nata kei ira na veiliutaki ni veitabana duidui ena loma ni Matabose. Ka salavata kei na neimami vakanuini vinaka ena kena tomani tiko ga na cacacaka vinaka kei na kena vakavotukanataki na tatadra ni Matabose.” ■

Toso tiko na veivakararamataki vei ira na iTaukei

E na vica na yabaki ni veiqaravi sa oti e sa mai laurai kina ni sa vaka me yawa tiko ga mai na Matabose ni Qele Maroro mai vei ira na itaukei ni qele.

E kaya na Vunilewa o Solomone Nata ni oqo na vu ni nodra sa laurai tiko na vakailesilesi ni TLTB wili kina o iratou na kena Manidia ena noda veikorokoro, veitikina kei na veiyasana eso ena kena sagai tiko ga me vaqacotaki tale na isema me vaka ga e a tauyavutaki kina na Matabose.

“Oqo na vu ni neimami veisiko wavoki tiko yani kina na ivakalesilesi ni Matabose ki na bosa vanua, bosa ni tikina, bosa

ni yasana kei na veivakararamataki ena loma ni noda veikoro se mataqali.

Keimami sa na siro sobu tiko yani kina vei kemuni na itaukei ni qele, me vakavinakataki na veiwekani kei na veiqaravi, vukei ira ena ivakasala ni toso ki liu vakauasivi ena lisitaki ni qele kei na vakaduri bisinisi ka vaka kina ena veigaunisala eso e rawa ni na veivuke kina na Matabose.

Oqo e dua na veisau levu mai vei ira na vakailesilesi ena nodra ivakarau ni vosa kei na vakasama ena vuku ni nodra qaravi vinaka na itaukei ni vanua e Viti. ■

Tavua, Ba

Osodrigi na loma ni valenisoqo ena koro o Tavua ena gauna ni veivakararamataki ni Matabose ka liutaka tiko na Vunilewa o Solomone Nata

Togo, Qamea

Tomani na veivakararamataki ena loma ni vanua kei na veiyatu yanuyani wili kina o Qamea, Rau takoso tiko kina oqori na Vunilewa o Solomone Nata kei ililuu Veiqaravi mai Savusavu o Manasa Koroisigasiga ena ilakolako ki na koro o Togo

Navutulevu, Serua

Oqo ni ofi na nodra bosa vakavula na manidia e na koro ko Navutulevu e Serua

“Me Kakua ni Dua na Gauna e Taqusi Tani Mai na Loa ni Matamuni o Keimami na Turaga Bale Kei ira Na iTaukei ni Qele”

*Nodra Vosa na Turaga na Ratu ni Natauya - Ratu Sakiusa Taukena
TLTB Senior Managers Meeting, Nanukuloa Village, Saivou, Ra*

Ni sa tiko saka na Manidia Liu ni Matabose ni Qele Maroroi, ni tiko saka na Turaga na Marama na Manidia ni Veivasewase kei na Veitabana Kece ni Veiqaravi ena Loma ni Matabose ni Qele Maroroi ni iTaukei.

E rui ka dokai vei au me mai dua na noqu itavi vosa vei kemuni ena mataka ni kua me tekivutaki kina nomuni bose ni vula o Okotova 2023.

Ena vuku ni koro o Nanukuloa ena noqu yavusa o Natauya kei na vanua o Saivou. Au kidavaki kemuni tale ena nomuni bukuta mai na dela ni neimami vanua ena mataka ni kua.

Ni sa yadra.

Keimami marautaka na nomuni yaco mai ka butuka mai na neimami vanua ena mataka ni kua. Keimami vakavinavakataka vakalevu na kena digitaki na neimai koro oqo me mai qaravi kina na nomuni bose - o kemuni na Turaga kei na Marama veiliutaki ena noda Matabose ni Qele Maroroi e Viti raraba. O kemuni na dau ni vakatulewa.

Keimami kalougata ni rawa ni da mai veisotari ka veikilai. Keimami vakabauta ni sa vakakalougatataki vakalevu na neimami vanua ena vuku ni veiqaravi malumalumu keimami bau rawata ena siga ni kua vei kemuni.

Au vakavinavakata taleitaka vakalevu na vakatulewa yalomatua mo ni siro sobu mai na nomuni itutu ni veiliutaki me da mai sota ka veimaliwai ena dua na siga ni kua - o kemuni kei keimami na lewenivanua.

Au rogoca ni dou sa bose oti mai na yasana vaka-Turaga o Tailevu ka sa dewa mai na yasana o Ra ni kua. Sa dua na ka talei na nomuni lesu maim o ni mai talei keimami na solia taumada na lewa kei na vakatulewa ni neimami qele kina Matabose ni Qele maroroi o koya o ni matataka tiko mai ni kua.

Au niutaka ni dou na tomana na siko se veitalevi qo ki na veiyasana se dela ni vanua tale eso ena noda Viti.

E a tauyavu na Matabose ni Qele Maroroi ena nodra vuku kei na

Ratu ni Natauya - Ratu Sakiusa Taukena

raiyawa na Turaga Talai Sa Bale. O Ratu Sir Lala Sukuna era a cabeta na vei dela ni yavu ena noda vanua me ra kerea na neimami veivakadonui na Turaga ni Vanua me keimami solia na lewa ni neimami qele ki na Matabose ni Qele Maroroi. Dou sa bose oti mai na loma ni yasana vakaturaga o Tailevu ka dou sa yaco mai Nanukuloa ni kua. E koto ga e tautuba qori na yavu ko Navakalewa na nodra itikotiko na Turaga Roko Tui Ra (ena dua na gauna) o Ratu Joni Madraiwiwi, na itubutubu Turaga nei Ratu Sukuna.

Ko Ratu Sukuna era a susugi taumada ena itikotiko e Navakalewa ena loma ni koqo o Nanukuloa ni bera ni ra laki tekivuna na nodra vuli ena Wairuku Indian School e Rakiraki qai dewa yani ki Niu Siladi ki Okosivote sara. Ka ra qai mai tauyavutaka e muri na Matabose ni Qele Maroroi koya o ni sa veiliutaki tiko kina na Turaga kei na Marama.

Dou sa talevi Tailevu mai, dou sa lako donu mai e Nanukuloa - sa mua donu tiko na nomudou ilakolako.

Au gadreva meu vakananumi kemuni na veiliutaki ena TLTB ni kua ena bibi ni veikerekerei, veivakabauti, veidinadinati kei na veisolisoli vakaturaga era a vakayacora na goneturaga o Ratu Sir Lala Sukuna kei ira na Turaga Bale ni noda vanua ka yavu ni kena duri tu ni kua na TLTB.

Kevaka me a sega na yalo savu ni loloma vakaturaga salavata kei na veivakabauti (trust) kei na veidinati ke a sega na TLTB kemuni mai sakitaka tu ena nomuni veiliutaki ni kua.

Sa ka bibi kina mo ni kila deivaki tiko na veiliutaki ena TLTB ka mo ni vekadreti ira kina o ira na vakaillesilesi ka ko ni liutaki ira tiko. Me kakua ni dua na gauna e taqusi kina mai na loa ni matamuni kei na vu ni yalomuni o keimami na Turaga Bale ni vanua lomani oqo ko Viti kei ira na neimami lewenivanua.

Na neimami lewa ena vuku ni neimami ka vakamareqeti sai koya na neimami qele kei na kena iyau bula; keimami a solia kina Matabose Ni Qele Maroroi (TLTB) ka ko ni sa veiliutaki tiko kina e daidai.

(Vakaoti ni Talanoa ena Tabana 9)

(Mai na Tabana e 8)

Keimami dabe toka ena dela ni neimami vanua ni kua keimami sa dabe wale toka sa sega ni dua na lewa ni neimami qele kei na kena iyau e bula tiko vei keimami, sa tiko sara ga vei kemuni na veiliutaki ena TLTB.

Kevaka o ni sega ni qarauna vakavinaka na nomuni vakatulewa se sega ni qarava vakadodonu se vakayalomatua na nomuni itavi ena nodra nai samu ni dawa o ira na neimami kawa era muri keimami mai na taba-tamata ni kua.

Au kerei kemuni kina moni dikeva tale mada vakayalomatua na lisi 99 na yabaki sa veisoliyaka tiko ni kua na TLTB. Na 99 na yabaki e tautauvata ni 4 se 5 na itaba tamata itaukei ni qele. Oqori na levu ni neimami tabatamata era na vakuwai mai na nodra vakatulewataka se vakayagataka na neimami veitiki ni qele dou sa solia tiko me lisi ena 99 na yabaki.

Dou yalo vinaka. Keimami a solia vei kemudou na vakatulewa. Dou vakatulewa vakayalomatua. Dou kakua ni vakabibitaka tiko ga na veika baleti ira era lisi se caka bisinisi. Dou nanumi keimami tiko kei ira na neimami kawa, e dodonu me taumada na nomudou raica vakabibi tiko na veika e baleti keimami; baleta ni keimami a solia vei kemudou na vakatulewa sega ni o ira era mai lisi se caka bisinisi. Dou vakabibitaka taumada na veika e baleti keimami kei ira na neimami kawa; ka wanonova tale ga na nodra tiko vinaka o ira era mai lisi se caka bisinisi. Eda sa lako sivita yani e 16 na yabaki ni veiliutaki ni dua na Matanitu, au rawa ni kaya ni veikalawaci vei keimi na itaukei ni qele.

Ena gauna ni nodratou veiliutaki eratou guilecavi keimami na itaukei ni qele kei na neimami dodonu. Eratou veisautaka na veitiki ni lawa ni qele ni vaka-itaukei ka sega mada ga ni ratou tarogi keimami lesu mai se talevi keimami (consult) ena vuku ni neimami nanuma. Na “Bill 17” kei na “Equal

Rent Distribution Policy” e rua na sabolo ni veikalawaci ni Mataniktu sa oti.

Na ka e qai mositi keimami vakalevu ni o TLTB; o koya e dodonu me tutaka tu ena veigauna na veika e baleti keimami kei na neimami qele; sa qai riba tani mai vei keimami ka laki toka mai ena yasa ni Matanitu. Keimami sa guilevaci o keimami na solia taumada na lewa ni neimami qele ki na TLTB.

Au kerei kemuni kina ni kua na veiliutaki ena TLTB mo ni yalo vinaka ka vakaraica mada vagumatua de sa kena gauna qo me sa veisautaki na lawa ni qele ni vaka-itaukei me da sa tu vakataki keda na TLTB kei na itaukei ni qele ka me kakua ni da liutaki tiko mai vua e dua na Minisita ni Matanitu.

Sa 80 na yabaki na duri kei na cici tu mai ni TLTB ni da vakadidigo sara vakavinaka eda na raica rawa ni keimami sa vakayagataka tu ga na itaukei ni qele e Viti me keimami i vakarawa ni ka ki na Matanitu ena nona veiqaravi kei na veivakatoroicaketaki vei keda raraba na lewenivanua.

E sega ni veiraurau na veika e suka lesu mai vei keimami mei vakamalua se i vakavinavinaka ni kena vakayagataka ni neimami qele ena veika ni bula raraba. E dua na kena ivakaraitaki. Na gaunisala lelevu ga se highway esa saumi oti vakailavo na qele era ciciva (compensation). Na vo ni gaunisala kece era tu oqo e Viti ka kilai tu vaka “public roads” e se sega ni bau dua na i vakayaga ni neimami qele era vakayagataka kina me bau soli vei keimami.

Au sa vakanuinui ni dua na bose vuavuai vinaka na nomuni bose ena siga ni kua. Au nuitaka tale ga ni o ni na marautraka na nomuni mai veimaliwai tiko keimami e Nanukuloa ena dua na siga ni kua.

Ena vica na mala ni vosa oqori sa ka dokai ka marautaki veii au meu cavuta ni sa dolavi na nomuni bose e Nanukuloa ni kua. ■

E cakacaka tiko oqori e dua na misini ni kena tamusuki na raisi ena loga ni raisi ni Mataqali Vusaibafi ena koro o Wailevu, Macuata ... ka mai rawa kina e 204 na taga raisi - e dua na taga raisi e tiko kina e rauta ni 50 na kilo na raisi.

Rau sainitaka toka oqori na veidinadinati ni TLTB kei na Lotu Wesele na Vunilewa o Solomone Nata kei Qase Levu ni Lotu Wesele Rev. Dr. Semisi Turagavou ena Epworth House e Suva

Cakacaka Vata na Matabose ni Qele Maroroi kei na Lotu Wesele e Viti

Ena vula o Janueri ni yabaki oqo 2024, e rau a mai sainitaka e dua na veidinadinati (Memorandum of Understanding) na Lotu Wesele e Viti kei na Matabose ni Qele Maroroi. Oqo e dua nai kalawa levu vei rau ruarua na vale ni volavola e rua oqo.

Na veidinadinati oqo e yavutaki ga ena vakanananu ni kena gadrevi me veiwaseitaki nai tukutuku ni qele eso, ka ra a solia nai taukei ni qele ena veivanua eso e Viti kina Lotu Wesele. E levu sara na kena oqo era a solia taumada nai taukei ni qele. Ka sa dua na ka vinaka na nodrau mai duavata na vale ni volavola me qaravi vakamatau o ira na qele ka soli vakailoloma oqo.

Sa vakavinavinakataka na Vu ni Lewa Vakatawa o Solomoni Nata na kena nanumi me vakayacori na veidinadinati oqo. E tukuna o Nata ni sega ni rawa ni vakatanitaki na kena

taukeni na qele vakaitaukei, ia nai kalawa oqo e sa dua nai tekitekivu vinaka ni kena vakarautaki nai vatavata ni veitalanoa ena kena dikevi nai yalayala ni qele ka soli kina lotu Wesele.

E sauma lesu ena nona vakavinavinaka levu na Peresitedi ni Lotu Wesele e Viti o nai Talatala Semisi Turagavou ena nona doka nai solisoli levu oqo ni veitiki ni qele ka ra soli ena lotu Wesele. Era a soli ena yalo vinaka kei na vakanananu ni na suka lesu na kena kalougata vei ira nai taukei ni qele.

E kuria o nai talatala Turagavou ni oqo era isolisoli bibi kina lotu ka dodonu vua na lotu me ciqoma ena yalo e doka. Ia na veidinadinati oqo sai vakaraitaki ni duavata ni kena torovi na bula torocake vei keda na kawa iTaukei. ■

Tekivu Vakaturu iLavo ki Vanua Tani na Matabose ni Qele Maroroi

Na Matabose ni Qele Maroroi e sa tekivu me vakacakuleya eso na gaunisala ni vakaturu ilavo e vanua tani. Oqo ena nona sa tauyavutaka e dua na veiwekani kei na Morgans Financial Ltd (MFL) e dua na kabani e kena dau ena kena manidiataki nai lavo.

E vakaraitaka na Jeameni ni Matabose e cake ka Minisita talega ni veika vakaitaukei, o Ifereimi Vasu; ni veiwekani oqo e ratou sa dikeva vakamatua sara na lewe ni matabose e cake ni bera ni ratou mai solia no nodratou veivakadonui ena vula o Seviteba ena yabaki sa oti 2023.

Oqo e dua nai tekitekivu e matalia, ka ivakaraitaki ni nona sa vakanamata tiko na matabose ki na kena sagai me talave cake nai tagede ni nodra qaravi nai taukei ni qele kei ira kece era vakayagataka na veiqaravi ni matabose.

E kuria o Vasu, “na veiwekani oqo kei na MFL e cereka e dua

Ai vakatakilakila ni kabani
na Morgans Financial Ltd
mai Osiferelia

na drau ni veva vou ena buturara ni vakaturu ilavo ena TLTB. Ia ena dikevi vakamatau ka vakarautaki nai walewale ni vakaturu ilavo me veiganiti saraga kei na gagadre ni matabose, vakasasivi ena kena rawati na tubu vinaka me ra marautaka nai taukei ni qele”.

Nai walewale vou ni vakaturu ilavo oqo e curu basikata na kena mataqali eda sa dau kila tu, ka taucoko na kena monataki kei na kena qaravi. E vakarabailevutaka nai tuvatuva ni vakaturu ilavo ka vaqacacotaka na noda rawa ka, vakabibi ena vukudra nai taukei ni qele.

E ratou sa maqusa tiko na lewe ni matabose e cake ena kena tuvani nai tuvatuva matau ka raiyawa me matata kina nai tosotoso ni Matabose ena veiyabaki sa tu e matada. Ka sa umani vata mai eso nai walewale vovou ni veiqaravi ka tokona na tatadra kei na vakanananu e yavutaki kina na veiqaravi ni matabose. ■

Vakavotukana na Tatadra ni Tokatoka Namatakula - Dua na Tolili Vou

Dua na veimarautaki levu vei iratou na lewe ni Tokatoka Namatakula mai na koro o Korovisilou e Serua ena vula o Okosita ni yabaki sa oti, 2023, ena kena sa tadu yani na nodratou tolili vou - e dua na keria tolu veimama na tani.

Sa bau dua na gauna namaki baleta ni na mai vakarawarawataka na veitosoyaki vei iratou na lewe ni tokatoka ka vakakina na kena vakadrodroi mai nai lavo kina loma ni tokatoka. Ena mai vakayagataka na tolili ena veivakaleleci vei ira na gonevuli ka vakakina na kena kau nai voli kina makete.

Ia e dua na ka e matalia kina na Tokatoka Namatakula. Na vuna oya ni sega in voli na keria oqo enai lavo ni lisi. E ratou sa kumuni lavo tiko mai na lewe ni tokatoka oqo ena vica na yabaki sa oti ka maroroi tiko mai me yacova na gauna e ratou

Na tolili vou ni Tokatoka o Namatakula, Korovisilou, Serua kei iratou na trustees

raica ni sa rawa kina na dua nai ka tolu mei vakadei ena Merchant Finance.

Ia e rau mai cakacaka veivolekati sara na tokatoka Namatakula kei na Matabose ni Qele Maroroi. E ratou a siko mai kina vale ni volavola e Suva na Trustees ni tokatoka ka mai taro ivakasala.

E ratou sa qai veivuke ka veivakasalataki tiiko na tabana veiqaravi vei ira nai taukei ni qele

ena gauna kece e yaco tiko mai kina na sasaga oqo.

Na kena muri vakamatailalai na gaunisala vakalawa, me yacova saraga na kena laki rejisita na nodratou kabani.

Vei iratou na Trustees ni tokatoka, e ratou okata na TLTB me dua na bikeni ka dua na Daunivakasala ena nodratou sasaga. E ratou tukuna, ni vakasala e solia na matabose e sega ni saumi, ia e momona ka sa vakavotukana kina na nodratou tatadra. ■

Veitalanoa ni oti na kena soli na jeke ka sauma kina na Fiji Hardwood na nodra ilavo na itaukei ni qele ki na Matabose ni Qele Maroroi

Sauma na Fiji Hardwood e \$879,000 ki na Matabose

Ena vukudra na itaukei ni qele e a sauma mai kina na kabani na Fiji Hardwood Corporation (FHCL) e dua na ilavo me baleta e lewe 230 na mataqali e Viti ka vakayagataki tiko na nodra dui qele ena teivaki ni mahogany.

Sa oti oqo e ono na yabaki me qai caka tale kina na mataqali sausaumi vakaoqo; e levu na gauna e dau dinau tu ga kina na FHCL kina TLTB; ka ra sa dau laki vakalolomataki tu kina na itaukei ni qele ni ra waraka tiko na ivakayaga ni nodra qele.

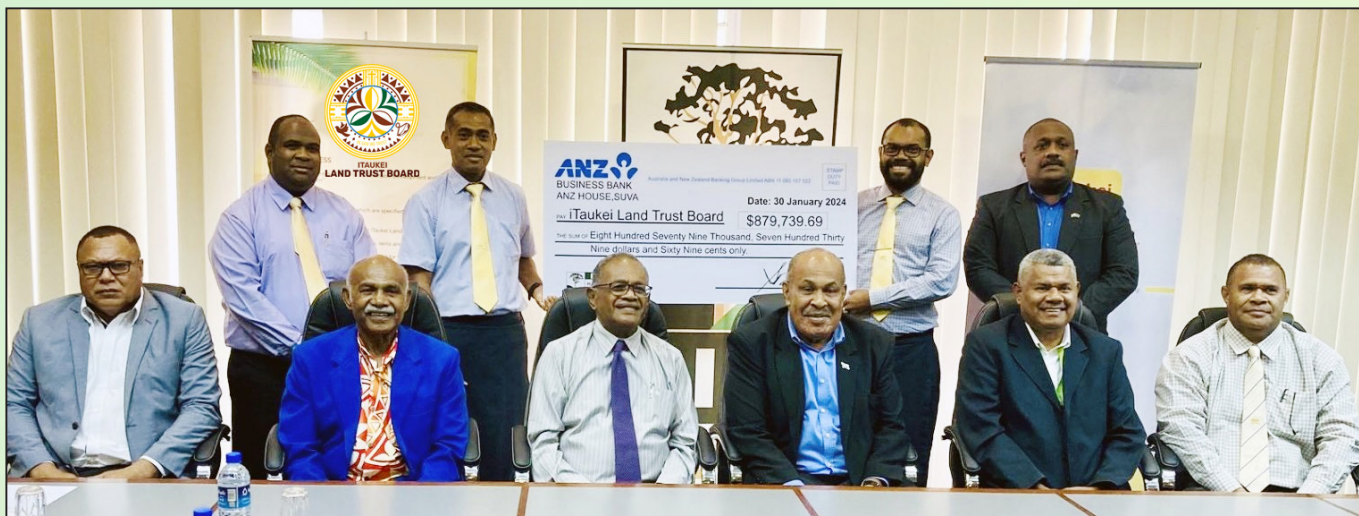
E a mai solia nai solisoli oqo na Jeameni ni FHCL o Iowane Naiveli ki vua na Minisita ni Veika Vaka-iTaukei o Ifereimi Vasu.

Era kalougata vakalevu na itaukei ni qele ni mai soli rawa na ilavo oqo ena itekivu ni yabaki ni vo toka ga e vica na macawa me tekivu na imatai ni wasewase ni vuli ena 2024.

E mai tauca tiko kina ma Turaga Minisita na nodra vakavinavinakalevu ena vukudra na itaukei ni qele e Viti.

E kaya o Vasu ni dei tiko ga na inaki ni Matabose oya me qarauna na nodra bula na itaukei ni qele kei na iyau bula vakauasivi ena nodra vakatoroicaketaki ena vukudra na noda kawa bula ena veisiga ni mataka.

Na veika oqo e tokona tiko ga na sasaga ni Matanitu ena nodra vukei na itaukei ni qele kei na kena vakavinakataki nab ula vakailavo ni Matanitu. ■

E ratou taba toka oqori na vakaillesilesi e cake ni Matabose ni Qele Maroroi kei na Fiji Hardwood, Dabe toka (Mai na i mawi) Mr Solomon Nata, Mr Miteli Bulanauca, Mr Iowane Naiveli, Hon. Ifereimi Vasu, Mr Semi Dranibaka, Mr Isoa Tuwai. Tuceke (Mai na i matau) Mr Cama Raimuria, Mr Peni Qalo, Mr Salimoni Karusi kei Mr Jope Koroisavu

Taleitaki na Vuli vei ira na iTaukei ni Qele Mai na Yasayasa Vaka-Ra

Ea kaciva na Matabose ni Qele Maroroi ena tabana ka qaravi keda vakatabakidua na iTaukei ni Qele (Landowners Affairs Division) e dua na veitalanoa me veivakararamataki kina ena vuku ni sasaga ni Matabose ka vakasokumuni kina eso na itukutuku me baleta na noda vakayagataki qele me valuti kina na bula dravudravua vakauasivi ena kena qaravi vakavinaka nai vurevure ni ilavo eso e rawa mai na kena iyau bula.

Era a tiko ena veitalanoa oqo o ira na noda mai na yasana vatauraga o Ra, Ba kei Nadroga/Navosa.

E ra surety tale ga e na vuli oqo e yarua na mata mai na 30 na mataqali, 10 mai na Yasana o Nadroga/Navosa ka 20 mai na Yasana o Ba kei Ra, ka namaki me ra lewe 60 taucoko. Ia, e na siga ni vuli, era lewe 84 taucoko na mata kei na taukei ni qele e ra tiko rawa; ka mai qaravi sara ga kina vakavinaka na inaki taumada ni veitalanoa oya me:

- *Vakavulici o ira na itaukei ni qele ena bibi kei na iwalewale eso ni tuvatuva-ka ena kena vakayagataki se vakatulewataki vakavinaka na qele kei na noda iyau bula;*
- *Laurai na nodra cicivaki bisinisi o ira eso era toso sara tiko ki liu ena buturara ni vakatubuilavo kei na veivakatoroicaketaki raraba;*
- *Soli vakasama kei na veiwasei ena vuqa na ka era sa vulica o ira na noda era sa toso vinaka tiko ena nodra sasaga.*
- *Vakaveikilaitaki ira na noda e tautauvata tiko na noda rai me rawa ni da veitalanoa tiko vakawasoma ka veivukei ena noda sasaga;*
- *Veivakararamataki ena so na ka esa tuvatuva-ka tiko kina na Matabose ni Qele Maroroi ka na veitokoni tiko kina vei keda na itaukei ni qele.*

E taleitaki sara vakalevu na sota oqo ka ni sa oti toka oqo e 16 na yabaki me qai caka tale e dua na veitalanoa vakaoqo ka wasei kina na italanoa ni bula kei na toso ki liu ni kawa iTaukei.

Oqo e vica na ka esa rawati mai na veitalanoa oqori ka me na tosoya yani na veiqaravi ena dua tale na itagede vou:

- *Vakavinakataka na veimaliwai, veikilai kei na kila-ka me baleta na veika e dodonu me qaravi me baleta na nodra vakatoroicaketaki na itaukei ni qele.*
- *Vakavinakataka na veiqaravi ni TLTB ena ka sara ga era gadreva na itaukei ni qele;*
- *Laurai talega na veivuke eso ena taudaku ni Matabose ni Qele Maroroi ka rawa ni ra vakayagataka na itaukei ni qele;*
- *Laurai na cava e ivakatatao tiko ni toso ki liu me rawa ni vakatotototaka na kena rawati na inaki ni sasaga;*
- *Laurai na nodra vakavulici na itaukei ni qele ena veika eso e dodonu me kilai ena cicivaki bisinisi vakamatavuvale se vakaitokatoka, mataqali se yavusa;*
- *Tokona tiko na ivakarau ni mamaroroi kei na vakatubuilavo vei ira na noda; Vagarai eso na gaunisala vovou ni vakatubuilavo se vakaduri binisi e veiganiti kei na itaba gauna eda bula donuya.*
- *Vakaqacotaki na veiwekani vakacacacaka mai vei ira nai Taukei Ni Qele, na veitabana ni Matanitu kei na Matabose ni Qele Maroroi.*

Ni oti na vasigalevu era a digitaki e vica me ra wasea na nodra I talanoa wili kina na nodra itekitekivu, nai naki ni nodrau tauyavu, ra tauyavu vakacava, na dredre era sotava, na bolebole e lako curumi kei na tagede e ra sa tiko kina e na gauna nikua. Sa dua dina na gauna vinaka ni ra bole ni taukei ni qele ena Yasayasa Vaka-Ra ni rawa ni valuti na bula dravudravua keda yavalata ka vakatoroicaketaka na noda iyau ena veisemati kina Matabose ni Qele Maroroi kei na veitabana ni matanitu ka ra na solia nai vakasala e na veika me muri.

O ira na veiwasei oqo e ra wili kina o ira era sa qarava tiko na musu kau, takivi ni qereqere, saravanua, susu ura kei na ika, veivakatoroicaketaki ni misini kei veivakatoroicaketaki e na qele (land subdivision).

Bau soli tale ga na gauna vei ira na veitabana ni matanitu me ra wasea na nodra veiqaravi kei veivakararamataki ena vanua cava e rawa ni vakavinakataka me vukea na vakatotototaki ni veiqaravi. E levu sara na veika e ra vulica nai Taukei ni Qele vakabibi na katuba e dodonu me lako curumi me sotavi kina na nodra gagadre. ■

**“Veivakararamataki ena so na ka sa
tuvatuva Ka tiko kina na Matabose ni Qele
Maroroi ka na veitokoni tiko kina vei
keda na itaukei ni qele”**

Liutaka na Turaga ni Mataqali o Devo na Toso

Toso tiko ga na vakayagataki qele ena nona ifikotiko o Turaga ni Mataqali o Devo e Seaqaqa, Macuata

Vakayagataki tiko na misini me vakatotolotaka ka vakarawarawataka na teivaki ni qele

Ena maliwa ni dredre kei na veivakatovolei ena loma ni Mataqali o Devo e Seaqaqa, Macuata e sega ni via kauwaitaka o Kavaia Nayacarogo na kena iliului ni sa liutaka sara tiko na nona vuvale na veisautaki ni vakasama kei na kena cakacakataki na tatadra ni bula torocake.

Na vakayagataki vakavinaka ni qele eda taukena e kaya o Nayacarogo ni rawa ni na valuti kina na bula dravudravua me vaka ni rawa ni kauta mai vei keda na ilavo ka rawa tale ga ni caka kina eso na sasaga ni kena vakaduri eso na bisinisi.

Oqo e dua na sasaga ka rawarawa sara na noda kila na veika e qaravi kina me vaka ni sa laurai sara tiko ga na vuana.

Ena gauna oqo e sa duri tu kina e dua na Trust ni vuvale; maroro e dua na iwase ni lavo ni lisi ka veiwaseyaki yani na kena vo vei ira na lewe ni mataqali.

Mai na kena lisi ni teitei esa qaravi tu kina oqo na tatamusuki ena log ani meleni, tavioka, yaqona, ginger, kei na dovu.

Mai na veika e rawa mai kina; e sa rawa tale me ratou volia e dua na lori (V8 Toyota Land Cruiser), ka vakakina ena kena voli tale e ruan a lisi ni teitei kei na dua na lisi ni tara vale.

E tukuna o Nayacarogo ni rawa ga na veika oqo ena veilomani kei na cakacakavata. ■

Ciqomi na nodra Veitokoni na Turaga na Qaranivalu

Era bau laki sikovi tale ga na Turaga na Qaranivalu o Ratu Inoke Takiveikata ena nodra vanua e Naivisere ena koro o Navuso ena ilakolako ni veivakararamataki ka tovolei me vakatakilali vei ira na veika eso esa tuvatuva-ka tiko kina na Matabose ni Qele Maroro me baleta na nodra qaravi vakavinaka na itaukei ni qele.

Ena nodra vosa na Vunilewa ni Matabose o Solomone Nata e vakaraitaki kece kina na veika eso e sa tuvani tiko mai me caka me vaka na kena tauyavutaki na veivuke vei ira na itaukei ni qele me vaka na iTaukei Wealth Fund kei na iTaukei Development Fund Facility ka vaka kina na kena sa nanumi me ra votai tale ga na noda veituraga se iliuli vakavanua ena noda veitokatoka, mataqali se yavusa.

Era vakavinavainakataka sara vakalevu o Ratu Inoke ena

Turaga Na Qaranivalu,
Ratu Inoke Takiveikata

nodra nanumi tiko na Turaga ni Vanua me ra sikovi ka laki veitalanoa ena vuku ni veiqaravi ni Matabose me kau lesu tale mai na nodra veivakabauti na iTaukei. E tomana o Ratu Inoke ka kaya ni levu na veika vakaoqo e mai vakaleqa sara ga vadua na Matanitu sa oti vakauasivi ena kena sega ni vakatulewataki vakadodonu na noda qele.

E sa mai vakaraitaka kina na Turaga na Qaranivalu na nona veitokoni vakauasivi ena vuku ni vanua o Naitasiri me vaka ni levu sara na qele kei na iyau bula era tu ena kena dela ni vanua.

Oqo e dua na iwalewale vou ni veiqaravi ka liutaka sara tiko ga na veivakararamataki na Vunilewa o Solomone Nata ka sa sagai me veisautaki na rai kei na nodra semati tale mai na itaukei ni qele ena veiqaravi ni Matabose. ■

Vakavotukana na vakatubu i lavo ni Mataqali Serau

Sa mai cava vinaka e vitu (7) na yabaki ni teitei -vaki Sena vaka-tubuilavo ni Mataqali Serau mai na koro o Nabiti, tikina o Dreketi ena yasana vakaturaga o Macuata. E dina ga ni mai sotavi e levu sara na bolebole ena loma ni 7 na yabaki sa oti, ia e levu sara na ka e vulici kina me rawa ni vakavinakataka na kena qaravi vinaka nai yau ni Mataqali.

Sa vinaka na vosota, ni sa mai wasei vakatautauvata na tubu ni lavo ka rawa mai ena kaude ni vakatubui lavo ena Kontiki Finance Ltd kei na Fijian Holdings Unit Trust, ka ra sa marautaka vakalevu na i taukei ni qele ena Mataqali Serau.

E sala muria talega ni mai kuria tale na nona voli sea na Mataqali Serau kina Fijian Holdings Ltd (FHL) ena vula sa oti ena Tiseba 2023. Oqo e sa qai matai ni gauna me dua na Mataqali e Viti me bau tiko ena matai ni 10 na shareholders ka taukena na FHL.

Sa mai cava na teitei vaki ni oti na 7 na yabaki, sa tekivu oqo me cavu i kalawa yani na Mataqali ena vakaduri bisinisi ena dela ni qele vakaitaukei me vakayacora kina na veivakatorocaketaki sa tuvanaki oti tu ena nodratou i tuvatuva e na loma ni vanua o Dreketi.

Oqo na nodratou i tuvatuva me tara e dua na vale ni caka bisinisi (commercial building) me na rede taki ena veibisinisi eso me vaka na sitoa ni veivoli (supermarket), vale ni madrai, vanua ni moce, valenikana, vale ni volitaki i sulu kei na buli wai cevata (ice plant). Oqori na itaba ni vanua sa vakasavasavataki tiko me ratou lisitaka na Mataqali ka me vakayacori kina na nodratou veivakatorocaketaki e Dreketi. ■

Tekivutaki na cakacaka ena Mataqali Serau e Dreketi

E bibi me da kila na itakei ni qele na noda dodonu vaka-itaueki ni qele

Na Noda Dodonu nai Taukei ni Qele - E Dodonu Meda Kila

E na vuqa sara na gauna, eda dau vakayacora eso na ka nai taukei ni qele ka da nanuma tu ni sa dodonu tu. Ia, ena so na gauna e dau vakacalai ked ana noda nanuma se na veika eda rogoca mai vei ira tale eso na wekada. Ka sa daumaka kina meda vakararamataki ena noda dodonu o koya e yavutaki vakalawa ena iTaukei Land Trust Act 1940.

Dodonu ni Vakatikori ni Taukei ni Qele ena Dua na Tiki ni Qele Vakaitaukei (*Right to Beneficiary Occupation of iTaukei Land*)

Oqo ena kena vakuwai mai se biu vakatikitiki na tiki ni qele esa dabe se vakatikori tiko kina e dua nai taukei ni qele ena gauna esa gadrevi kina me lisitaki na tiki ni qele oya. Na tiki ni qele esa vakatikori tiko kina e dua nai taukei ni qele ena sega ni okati ena loma ni lisi.

Dodonu ni Kovuti ni Qele (*Right to Reserve Land for Maintenance and Sustenance*)

E tiko na dodonu vei ira nai taukei ni qele mera biuta vakatikitiki e dua na tiki ni nodra qele me ikovukovu (Reserve) vei ira na lewe ni tokatoka se mataqali ena gauna oqo ka vakakina vei ira na muri mai. Ia e ka ni rarawa ni vuqa nai taukei ni qele era sa vakatara tiko na veivakatikori vakailoa (Squatter settlements) ena veitiki ni qele oqo. E dodonu meda kila ni qele kovuti e vakatabakidua saraga

vei ira ga era volai enai vola ni kawa ka vakatabui vakalawa me soli e dua na tikina vua tale e dua e sega ni volai enai Vola ni Kawa Bula (VKB).

Dodonu ni Wasei Vakatautauvata ni Lavo ni Lisi (*Right to Equal Lease Money Entitlement/Distribution*)

Oqo na dodonu ni kena wasei vakatautauvata vei ira kece nai taukei ni qele nai lavo ni lisi kece sara e rawati mai ena nodra qele vakaitaukei.

Dodonu ni Vakatabu Ilavo (*Right to Investment*)

E tiko na dodonu vei ira nai taukei ni qele mera vakatubura (invest) e dua nai wase ni nodrai lavo ni lisi ka tiko talega na dodonu ni kena vagolei lesu tale vei ira na kena tubu. Ia ena kenai vakarau ga, ena gadrevi e 60 na pasede na lewe ni mataqali se tokatoka mera dau vakadonuya taumada na kena tauri mai e dua na tikina se na uma ni lavo oqo. Se dau kilai tu ena kenai vosavosataki na 60% Consent.

Dodonu ni Vakasalataki ena Vakayagataki ni Qele (*Right to be Consulted on the Use of iTaukei Land*)

E dodonu me na dau vakasalataki taumada nai taukei ni qele kevaka e gadrevi me vakayagataki e dua na tiki ni qele, veitalia sara mada ga, kevaka e tiko ena taudaku ni kovukovu na tiki ni qele

oya.

Dodonu ni Kena Soli na Veivakadonui ni Qele (*Right to Give Consent or Not for any Issue Concerning iTaukei Land*)

E tiko na dodonu vei ira nai taukei ni qele me ra vakaiotaka se sega na kena vakayagataki e dua na tiki ni nodra qele kovuti. E sega ni tu vua e dua tale, na dodonu me vakasaurarataki ira ena tikina oqo.

Dodonu ni Vakayagataka Sega ni Taukena (*Beneficiary Owners of iTaukei Land*)

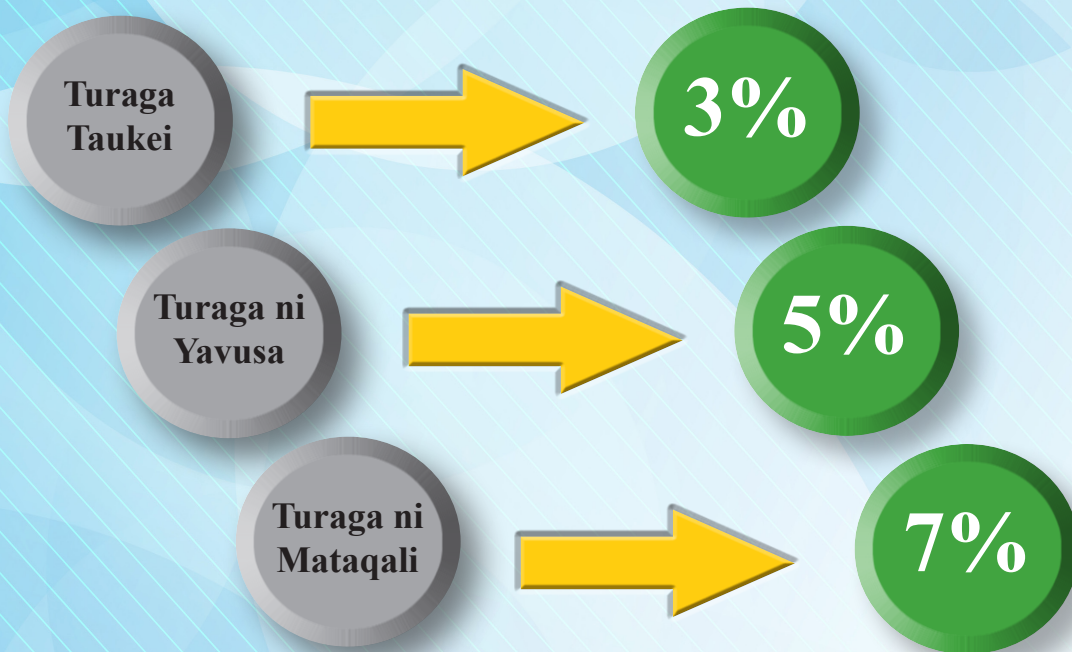
Oqo e ka bibi duadua meda kila. Na qele e taukeni ga vakamataqali, vakatokatoka se vakayavusa. O keda na lewena, e tikoga vei keda na dodonu ni kena vakayagataki ka sega na dodonu ni kena taukeni.

E ka bibi meda kila na noda dodonu kina noda qele vakaitaukei me kakua kina nida dau vakatanitaka eso na vakatulewa; se tu saqata eso na lawa ka sa biu tu mai me maroroi keda kei ira na noda kawa mai muri.

Sa nuitaki ni sa na via matata vei keda nai tukutuku oqo ka da na veisautaka kina na noda rai kei na veika eda cakava kevaka e sega ni salavata tiko kei na dodonu vakalawa o koya eda sa virikotori tiko kina. ■

Nai Wasewase Vou ni Vidavidai ni iLavo ni Lisi

Esā mai vakatulewataka na Matabose e Cake ni Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) ni sa na vakaoqo na kena vidavidai nai lavo ni lisi me na vakatekivu mai na yabaki oqo, 2024

Vei kemuni ga na okati tiko ena veitutu ni veiliutaki vakaoqo, sa kerei ke rawa ni ko ni vakarautaka na veika oqo, ka laki solia ki na dua ga na vale ni volavola ni TLTB ko ni voleka kina:

- 1. Nai vola ni veivakadeitaki mai na Veitarogi Vanua (TLFC)**
- 2. Nai vakadinadina ni nomu akaude ena baqe**
- 3. Na nomu i Vola Ni Sucu**
- 4. E dua na i vakadinadina me baleti kemuni ka tiko talega kina na kemui taba me vaka na tikidua ni veidigidigi se na laiseni ni draiva, se na tikidua mai na Tabana ni Saumi Vakacavacava.**

Sa kerei ke rawa ni vakusakusataki na tikina oqo

Dola ni Akaude ni Tamata Yadua ena Baqe

Dola Ni Akaude Ni Tamata Yadua Ena Baqe

Na i tukutuku raraba vei kemuni kece na itaukei ni Qele, ni sa tekivutaki tiko na vakalewe fomu ni kena votai vakatautauvata nal lavo ni lisi.

E sa qaravi tiko na vola yaca ena vei valenivolavola kece sara ni Matabose ni Qele Maroroi (TLTB) me baleta na yasana taucoko e 14. Oqo na veika e gadrevi vei kemuni na turaga, marama itaukei ni Qele me rawa ni oni na dolava kina na nomuni akaude yadudua ni baqe ka me na vakadrodroi yani kina na nomuni i lavo ni lisi:

Veika e Gadrevi:

1. Qase (Yabaki 18 ka lako cake):
 - a) Dua na ilavelave ni vola ni sucu;
 - b) Dua na ilavelave ni nomuni TIN Letter se FRCA/FNPF Joint Card;
 - c) Dua na ID card; Vola tara ni Veidigidigi, Laiseni ni Draiva, Vola tara ni curu vanua, FRCA/FNPF Joint Card, Tertiary Student ID se Social Welfare Assistance ID card;
 - d) Dua na ivakadinadina ni tiko e dua na nomuni akaude ni baqe e Viti; oqo me vaka na bank statement ka tilko kina na sitaba ni baqe se dua na ivola ni vakadinadina ni akaude mai na baqe;
2. Gone (Lailai mai na Yabaki 18):
 - c) Dua na ilavelave ni vola ni sucu
 - d) Dua na ilavelave ni nomuni TIN Letter se FRCA/FNPF Joint Card
 - e) Dua na ilavelave ni taba veikauyaki (passport -sized photo)

Sa kerei mo ni qai vakalewena talega mai na kena fomu vakarautaki (na TLTB SC Form) e na dua ga na neitou valenivolavola e voleka vei kemuni.

Na vakalewe fomu oqo ena dolavi raraba vei kemuni kece sa vakacurumi to na yacamuni e na i Vola ni Kawa Bula (VKB). Ia na nodra i votavota ni lisi na gone (lailai mai na yabaki 18) e na maroroya tikoga na Matabose ka na vakatubutaki me yacova na nodra sa na yacova na yabaki 18.

Kevaka e tiko tale e so na nomuni vakatataro, sa kerei mo ni qai veitaratara ga mai.

Dolavi ni Akaude ni Baqe kei na Veidinadinati ni Taukei ni Qele (Deed of Trust)

Veika eso e Gadrevi:

1. Miniti ni Bose ni Tokatoka/
Mataqali/Yavusa se Kawa:
 - Vakamatatataki na yacadratou na Mata se *Trustees* sa digitaki, me lewe tolu (se sivia) na Mata se *Trustees*
 - Vakamatatataki nai naki ni sasaga.
2. Me sivia na onosagavulu na pasede (60%) na lewe ni Tokatoka/Mataqali/Yavusa se Kawa yabaki finikawalu (18 years) ka lako cake me ra saini mai ena fomu vakarautaki.
3. Veivakadeitaki mai na Veitarogi Vanua (*iTaukei Land & Fisheries Commission*)
4. Cakacakataki ni Deed of Trust ka vakarautaki na nodratou ivakadinadina na *Trustees*:
 - (i) Vola ni Sucu
 - (ii) TIN Letter ni Mata yadua
 - (iii) Dua nai taba
5. Vakarautaki rawa e \$2.90 mei sau ni kena rejisita na *Deed of Trust*.
6. Dolavi na akaude ni baqe.

Nai Wasewase Vou ni kena Vidai na Nodrai Lavo ni Lisi na Lalai se na Minors Funds

E na gauna sa mai wasei kina vakatautauvata nai lavo ni lisi, ena dau maroroya tikoga na Matabose (TLTB) na nodrai lavo na gone lalai na nodra yabaki ni bula mai na 18. Ka qai dau soli ga vei ira ena gauna era sa yacova kina na yabaki 18.

Oqo e dau vakatuburi tu ena vanua ni vakatubuilavo me vaka na HFC. Ia mai na yabaki 2022 sa tokitaki oqo kina Unit Trust of Fiji (UTOF) ena vakanuinui ga ni na levu cake na kena tubu. Ka ra na dau taura vakadua na nodrai lavo ka wili kina kena tubu o ira na noda gone ena gauna era sa yabaki 18 kina.

E na yabaki oqo, e sa mai vakatulewataka na Matabose e cake ni TLTB me sa wasei rua na i wasewase ni ilavo oqo:

1. **40%** - **General Funds kei na**
2. **60%** - **Reserved Funds**

40%

GENERAL FUNDS

Na i wase ni lavo oqo, e sa wasei rawa ni ra vakayagataka na lalai ena 3 ga na gaunisala oqo, me ra vukei kina:

1. Vuli
2. Veiqaravi Vakavuniwai
3. Leqa Tarai keda Raraba me vaka na COVID-19

60%

RESERVE FUNDS

Na i lavo oqo ena maroroi tiko ena Unit Trust ka ra na qai taura na gone ena gauna era sa cabeta kina na yabaki 18 ni nodra bula.

Ke tiko na nomu vakatataro, rawa ni ko ni siko kina dua na valenivolavola ni TLTB ko ni voleka kina se qiri mai ena naba ni talevoni 3312 733

Vei Vale Ni Volavola Ni Tabacakacaka Ni Qele

Head Office

TLTB Building, 431 Victoria Parade GPO Box 116, Suva. Ph: (679) 3312 733 Fax: (679) 3312 014
Toll Free : 0800 3312 533 Email: info@tltb.com.fj

Central Eastern Region

Level 2, TLTB Building, 431 Victoria Parade P.O Box 116, Suva. T : (679) 331 2733

Nausori Sub Regional Office

Level 2, Jiwanbhai Complex, Ross Street, Nausori. T : (679) 347 7315

Korovou Sub Regional Office

1st Floor, Waimaro Circuit Building, Main Street, Korovou. T : (679) 334 0130

North Western Region

Level 1, Khans Complex, 10 Mana Street, P.O Box 73, Lautoka. T : (679) 666 1744

Ba Sub Regional Office

1st Floor, Tower Building, Ganga Singh Street, Ba T : 667 0255

Rakiraki Sub Regional Office

Shop 1, George Shiu Raj Building, FSC Road, Rakiraki. T : (679) 669 4120

South Western Region

Level 1, Airport Central Complex, Namaka, Private Mail Bag, Nadi Airport. T : (679) 672 3771

Sigatoka Sub Regional Office

1st Floor, Keasuna Complex, Sigatoka. T : (679) 650 0696

Northern Region

Level 1, TISI Sangam Building Nasekula Road, P.O Box 32, Labasa. T : (679) 881 1122

Savusavu Sub Regional Office

1st Floor, Planters House Main Street, Savusavu. T : (679) 828 0797

Nabouwalu Sub Regional Office

Soqosoqo Vakamarama Bua Provincial, Nabouwalu, Bua. M : (679) 999 5384

Itaukei Land Trust Board

Itaukei Land Trust Board

Itaukei Land Trust Board

Itaukei Land Trust Board

Itaukei Land